

Stichting

Pensioenfonds voor Personeelsdiensten

**JAARVERSLAG VERANTWOORD
BELEGGEN 2018**

Inhoudsopgave

1.	Introductie	2
2.	Toelichting ESG beleid	4
3.	Screening van de beleggingen	7
4.	Betrokken aandeelhouderschap	10
4.1	Stemgedrag	10
4.2	Dialogoog (engagement)	11
5.	Klimaat	15
5.1	Klimaatimpact van de beleggingen	15
5.2	Ontwikkelingen in groene obligaties	17
6.	Verantwoord beleggen in de vastgoedportefeuille	19
7.	Bijlages	21
	Bijlage I: Uitsluitingslijst per eind 2018	21
	Bijlage II: Specificatie ESG Screening	22
	Bijlage III: ESG manager scoring	23

1. Introductie

Het belang van maatschappelijke vraagstukken blijft onveranderd hoog. Dit geldt voor onze deelnemers –alsook voor StiPP. StiPP is zich bewust van de verantwoordelijkheid die het beheer van het pensioengeld van vele deelnemers met zich meebrengt. Het pensioenfonds heeft daarnaast ook een verantwoordelijkheid naar de maatschappij. Deze verantwoordelijkheid wordt in steeds sterkere mate vastgelegd in wetgeving en normenkaders waar het pensioenfonds aan moet voldoen.

Als aandeelhouder in en obligatiehouder van vele internationale ondernemingen kan het fonds – vaak samen met andere institutionele beleggers en via de vermogensbeheerders waar het pensioenfonds mee werkt - invloed uitoefenen op de wijze waarop bedrijven invulling geven aan maatschappelijk verantwoord ondernemen. Het pensioenfonds hanteert hiertoe een eigen Maatschappelijk Verantwoord Beleggingsbeleid, waarvan zij de uitvoering heeft uitbesteed aan Kempen als fiduciair manager. Dit beleid gaat verder dan de wettelijke plichten van het pensioenfonds.

Ontwikkelingen gedurende 2018

In dit ESG-jaarverslag rapporteren wij over de uitvoering van het ESG-beleid van het pensioenfonds. Het ligt toe welke maatregelen zijn en worden genomen op het gebied van onder andere uitsluiting, engagement en het uitoefenen van stemrecht.

Gedurende 2018 heeft het pensioenfonds grote stappen gezet in het implementeren van het ESG-beleid dat eind 2017 is vastgesteld. Voor een groot gedeelte van de portefeuille is het mandaat van onderliggende vermogensbeheerders hierop aangepast, of is van vermogensbeheerder gewisseld waar nodig. Een belangrijk uitgangspunt is hierbij geweest dat de totale kostenimpact van deze omzetting beperkt diende te blijven.

Per eind 2018 resterende nog een aantal beleggingsmandaten die nog niet (volledig) voldoen aan het ESG-beleid van het pensioenfonds. Omwille van beheersing van kosten zullen deze mandaten begin 2019 worden omgezet als onderdeel van een bredere transitie van de beleggingsportefeuille.

In 2018 is de Nederlandse pensioensector gezamenlijk gekomen tot een convenant inzake Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (IMVB). StiPP is vertegenwoordigd geweest in het organisatiecomité, maar heeft besloten in dit stadium het convenant niet te ondertekenen. Het pensioenfonds wil beter begrijpen wat de impact van ondertekening is voordat het hiertoe overgaat.

Vooruitblik

In 2019 zal het bestuur het ESG-beleid evalueren en zal worden bekeken welke concrete stappen het fonds eventueel nog wil nemen. Wat dat betreft is dit rapport slechts een momentopname: de ontwikkelingen staan niet stil!

2. Toelichting ESG beleid

Governance

Het ESG-beleid van Stipp is gebaseerd op de resultaten van het deelnemersonderzoek. Het bestuur streeft er naar om dit onderzoek elke vijf jaar te herhalen. Binnen het ESG-raamwerk is er een focus op de Sociale en Governance factoren. De deelnemers hebben aangegeven dat het beleggingsbeleid van StiPP zich vooral moet richten op het tegengaan van corruptie en hoge beloningen (governance-G) en het verbeteren van arbeidsomstandigheden en het beschermen van de gezondheid (sociaal-S).

Belangrijke thema's binnen deze twee factoren zijn tabak, wapens en kinderarbeid aangezien de deelnemers specifiek hebben genoemd niet te willen beleggen in bedrijven waar kinderen werken en de tabaks- en wapenindustrie. Als sectoren waarin vooral wél in moet worden belegd zijn genoemd alternatieve energie, Nederlandse bedrijven, hypotheek en infrastructuur. StiPP belegt al in hypotheek en Nederlandse bedrijven. StiPP belegt momenteel niet in alternatieve energie en infrastructuur op basis van andere dan ESG overwegingen. StiPP heeft deze categorieën namelijk beoordeeld als niet passend bij het investment belief: "StiPP belegt alleen in beleggingen die het bestuur begrijpt". Daarnaast is de categorie infrastructuur als minder interessant voor StiPP beoordeeld in verband met de zeer lage liquiditeit, wat hogere kosten en hogere complexiteit. Bij een volgende evaluatie van de beleggingscategorieën worden infrastructuur en alternatieve energie opnieuw meegenomen.

Visie & uitgangspunten

StiPP heeft ten doel binnen de werkingssfeer te voorzien in een oudedagsvoorziening voor de werknemers (uitzendkrachten en gedetacheerden) in de uitzendbranche. Voor een pensioenfonds is het beleggingsbeleid, naast de andere financiële sturingsmiddelen, voor het verschaffen van een goed en betaalbaar pensioen van cruciaal belang. De visie van StiPP is dat verantwoord beleggen bijdraagt aan haar langetermijndoelstelling en onderdeel is van haar fiduciaire taak. Op basis van de visie en de al bestaande investment belief over duurzaam beleggen heeft StiPP de volgende uitgangspunten voor duurzaam beleggen gedefinieerd:

- StiPP gelooft dat bedrijven die in de bedrijfsvoering rekening houden met ESG-maatstaven op de lange termijn betere resultaten behalen dan bedrijven die dat niet doen.
- Duurzaam beleggen maakt integraal onderdeel uit van het beleggingsbeleid van StiPP. Bij beleggingsbeleid-beslissingen is de ESG impact onderdeel van de besluitvorming.
- StiPP is zich bewust van de invloed die zij als belegger kan uitoefenen en ziet het als haar maatschappelijke verantwoordelijkheid om bijvoorbeeld haar stemrecht uit te oefenen.
- StiPP voert een uitsluitingenbeleid en een engagement beleid waarover verantwoording wordt gegeven en waar het fonds op aanspreekbaar is.
- StiPP heeft ook aandacht voor de mogelijke negatieve consequenties die een (te) strikt MVB beleid kan hebben op de omvang van het belegbaar universum en het kostenniveau.
- StiPP legt over zijn verantwoordbeleggingsbeleid verantwoording af aan zijn stakeholders.
- StiPP is van mening dat verantwoord beleggen een leerproces is en nog niet volgroeid, noch bij het eigen fonds nog in de markt vanwege een gebrek aan goede data

Doelstelling

Het ESG-doel van StiPP is tweeledig:

1. Portefeuilledoelstelling: Met ESG beleggen streeft StiPP er in de eerste plaats naar rekening te houden in de daadwerkelijke beleggingsportefeuille met bovengenoemde wensen van de deelnemers. Dit betekent dus dat StiPP meer wil beleggen in bedrijven en landen met een goede S- en G-score en minder of zelfs niet wil beleggen in bedrijven en landen in de tabaksindustrie, wapenhandel en landen en bedrijven die betrokken zijn bij kinderarbeid. StiPP heeft hiermee ten doel dat de portefeuille beter presteert op ESG-factoren dan een portefeuille waarbij geen rekening wordt gehouden met ESG-factoren.

2. Invloedsdoelstelling: Anderzijds wil StiPP invloed uitoefenen op de bedrijven waarin het belegt. Ook hier geldt dat de focus zal liggen op het beter voldoen aan de S- en de G-criteria. De instrumenten die hierbij worden ingezet zijn stemmen (voting) en het aangaan van gesprekken met het bedrijf/land over wat voor StiPP belangrijk is (engagement).

Integratie ESG binnen het beleggingsbeleid en de beleggingsprocessen

In de beleggingsprocessen van het fonds – met name bij de selectie en monitoring van vermogensbeheerders – wordt het effect van ESG factoren op de beleggingsrisico's en het rendement expliciet meegewogen conform het gedefinieerde ESG-beleid. Het fonds verwacht van haar vermogensbeheerders dat zij een ESG-beleid hebben dat niet materieel van het ESG-beleid van het fonds afwijkt en dat niet leidt tot te hoge risico's.

Implementatie

StiPP belegt in beginsel niet in bedrijven die zich schuldig maken aan bepaalde controversiële gedragingen of activiteiten. Omdat StiPP in beleggingsfondsen belegt (in plaats van in discretionaire mandaten) is StiPP voor haar ESG-beleid afhankelijk van de fondsen waar het in belegt en kan het niet zelf individuele ondernemingen screenen op de voor StiPP belangrijke thema's. StiPP kan echter wel beleggen in beleggingsfondsen die uitsluiten op basis van internationale standaarden (zoals UN Global Compact). Omdat dit aansluit bij de ESG-ambities van StiPP zal StiPP uitsluiten op basis van de Kempen uitsluitingenlijst, Global Compact fail en tabak. In een later stadium zal StiPP mogelijk concrete uitsluitingen en uitsluitingscriteria definiëren op de voor StiPP belangrijke thema's. Het uitsluitingsbeleid wordt toegepast op de beleggingscategorieën aandelen en bedrijfsobligaties.

Stembeleid

StiPP wil stemmen op aandeelhoudersvergaderingen om invloed uit te oefenen op de bedrijven waarin het belegt. StiPP is van mening dat stemmen op aandeelhoudersvergaderingen bijdraagt aan het risico-rendementsprofiel van de bedrijven en ziet het uitoefenen van haar stemrecht als haar maatschappelijke verantwoordelijkheid. StiPP doet dit niet zelf, maar zoekt de samenwerking met de vermogensbeheerder(s), omdat het praktischer is om dit uit te besteden – gezien het bescheiden vermogen - en omdat het fonds gelooft dat de impact dan groter is.

In het ESG-jaarverslag wordt verantwoording afgelegd over de wijze waarop is gestemd door het pensioenfonds.

Uitsluiting

Het bestuur heeft vastgesteld waarin niet mag worden belegd. Hierop staan in ieder geval ondernemingen die actief zijn in de productie en/of verkoop van:

- Controversiële wapens:
- Tabak

Daarnaast worden bedrijven uitgesloten die zijn bij ernstige schendingen van mensenrechten (waaronder kinderarbeid). Aan deze ambitie wordt invulling gegeven door ondernemingen te mijden die in strijd handelen met de Global Compact van de Verenigde Naties (weergegeven als 'Fail' status).

De bijlage van dit document bevat een actueel overzicht van de uitsluitingen. De naleving van de uitsluitingslijst is onderdeel van de monitoring van de beheerders. Indien er toch een positie in een uitgesloten onderneming wordt opgenomen dan wordt de beheerder gevraagd om hier afscheid van te nemen.

Engagement

StiPP wil door middel van het aangaan van de dialoog (engagement) positieve verandering bewerkstelligen bij de bedrijven waarin het belegt en ondernemingen stimuleren om maatregelen te nemen om schendingen in de toekomst te voorkomen. StiPP vindt het belangrijk om de dialoog aan te gaan om de kans op positieve verandering te benutten. StiPP doet dit niet zelf, maar zoekt de samenwerking met de vermogensbeheerder(s), omdat het praktischer is om dit uit te besteden – gezien het bescheiden vermogen - en omdat het fonds gelooft dat de impact dan groter is.

ESG-criteria

In een later stadium zal StiPP mogelijk concrete doelstellingen koppelen aan de ESG-scores. Hierbij zal de nadruk liggen op de S en G-score. Dit kan bijvoorbeeld door minimale scores voor beleggingen te hanteren om in de portefeuille opgenomen te worden of alleen in de beste 50% scorende bedrijven te beleggen. StiPP heeft hierbij ook aandacht voor eventuele negatieve consequenties van een uitgebreid ESG-beleid, zoals mogelijk hogere kosten. Ze weegt dat in haar besluitvorming af.

Groene obligaties

Het pensioenfonds heeft de binnen de allocatie naar staatsobligaties ruimte opgenomen voor groene (staats) obligaties. Uitgangspunt hierbij is dat de risico/rendementsverhouding minimaal gelijkwaardig moet zijn aan 'reguliere' staatsobligaties.

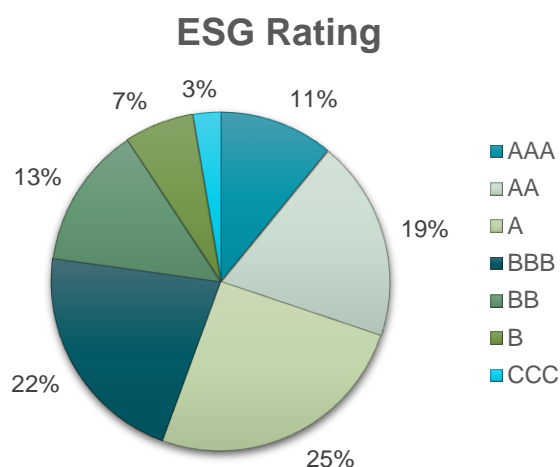
3. Screening van de beleggingen

Door middel van een periodieke screening wordt inzichtelijk gemaakt of de beleggingen aan het ESG-beleid voldoen. Op deze en de hier opvolgende pagina worden de uitkomsten van de screening gerapporteerd. De screening wordt toegepast op aandelen en bedrijfsobligaties (investment grade en hoogrentend).

De **MSCI ESG-ratings** zijn ontworpen om investeerders een beeld te geven van de ESG-risico's en kansen waaraan bedrijven blootgesteld staan en hoe zij hier mee omgaan. Op dit moment bevat de portefeuille voor 3% aan laag scorende bedrijven (CCC).

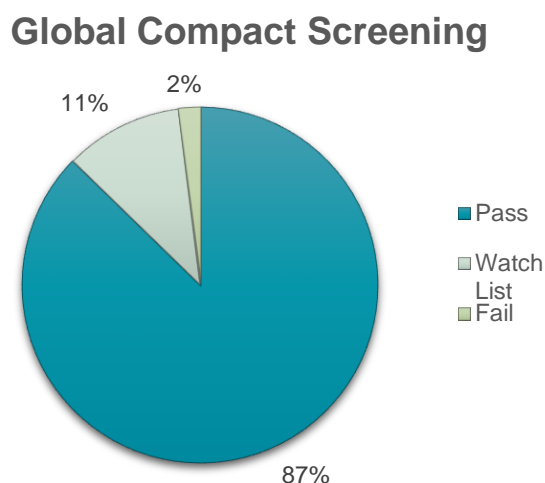
Bedrijven worden beoordeeld op basis van drie pijlers: Environment, Social en Governance. Elke pijler is onderverdeeld in een aantal thema's en bijbehorende issues zoals CO2-uitstoot, bedrijfsethiek

(fraude) en werkomstandigheden, waar het bedrijf op gescreend wordt. De uitkomst wordt vervolgens afgezet tegen het gemiddelde van de industrie waarin het bedrijf zich bevindt, waarna een score tussen AAA (hoogste score) en CCC (laagste score) toegekend wordt. Deze maatstaf kijkt zowel naar het niveau van blootstelling aan risico's als naar hoe deze risico's beheerst worden en is derhalve meer gericht op de toekomst vergeleken met de Global Compact Screening.

De **Global Compact Screening** houdt in dat wordt beoordeeld of bedrijven voldoen aan de normen en principes zoals opgesteld in de United Nations Global Compact Principles (UNGC), de Internationale Labour Organisation's (ILO) Conventions en de United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPHR). Op dit moment bevat de portefeuille voor 2% bedrijven die hier niet aan voldoen. De intentie is om deze posities af te bouwen. Voor deze beoordeling krijgen bedrijven na screening van incidenten uit het

verleden een Pass, Fail of Watch List totaalscore toegekend. Een Fail betekent dat het bedrijf betrokken is bij controversiële zaken welke op grote schaal schade veroorzaken. Een Watch List score wordt toegekend wanneer het bedrijf betrokken is bij een controversiële zaak welke (nog) niet direct als schending van de Global Compact beoordeeld kan worden, bijvoorbeeld omdat een zaak nog onderwerp is van een gerechtelijke procedure.

In tabel zijn de beheerders van aandelen- en obligatiemandaten van het pensioenfonds weergegeven. In de kolommen daarna is per mandaat weergegeven of er beleggingen in dit mandaat zijn die slecht presteren op een van de onderstaande gehanteerde criteria. Verder geeft de tabel in de bijlage weer welke beleggingen of bedrijfver er verantwoordelijk zijn voor het slecht scoren van de manager.

- Global Compact Fail: Er wordt met name binnen bedrijfsobligaties nog belegd in ondernemingen die worden gerelateerd aan een Global Compact Fail. In 2019 worden deze afgebouwd;
- MSCI ESG CCC rating: Er is zeer beperkt belegd in ondernemingen met een ESG-rating van CCC. Hoewel het pensioenfonds geen expliciete ambitie heeft deze ondernemingen uit te sluiten, is de verwachting dat dit percentage zal afnemen in 2019 als gevolg van verdere aanpassingen aan de beleggingsportefeuille;
- Controversiële wapens: In deze kolom wordt getoond of er ondernemingen in de portefeuille zijn opgenomen die betrokken zijn bij de productie of distributie van controversiële wapens. Dit is nu alleen binnen bedrijfsobligaties in beperkte mate het geval. Deze posities worden in 2019 verkocht tot 0%;
- Tabak: In deze kolom wordt getoond of er ondernemingen in de portefeuille zijn opgenomen die betrokken zijn bij de productie of distributie van tabak. Ook deze posities worden in 2019 afgebouwd tot 0%.

Overzicht ESG screening

BELEGGINGSFONDS OF DISCRETIONAIR MANDAAT / BELEGGING (*)	GLOBAL COMPACT 'FAIL' STATUS (uitsluiting)		MSCI ESG 'CCC' RATING (ter referentie)		CONTROVERSIËLE WAPENS (uitsluiting)		TABAK (uitsluiting)	
	AANTAL BELEGGINGEN	% TOTALE PORTEFEUILLE	AANTAL BELEGGINGEN	% TOTALE PORTEFEUILLE	AANTAL BELEGGINGEN	% TOTALE PORTEFEUILLE	AANTAL BELEGGINGEN	% TOTALE PORTEFEUILLE
Aandelen								
Northern Trust All country Asia ex Japan Equity Index Fund	0	0,00%	43	0,11%	0	0,00%	0	0,00%
Northern Trust Europe Custom ESG Index	2	0,00%	2	0,01%	0	0,00%	0	0,00%
Northern Trust Developed Real Estate Index Fund	0	0,00%	8	0,03%	0	0,00%	0	0,00%
Northern Trust Emerging Markets Custom ESG	1	0,00%	59	0,03%	0	0,00%	0	0,00%
Northern Trust Europe RAFI	1	0,00%	1	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Northern Trust North America Custom ESG	0	0,00%	22	0,05%	0	0,00%	0	0,00%
Northern Trust US RAFI	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
T.Rowe Price Asian ex Japan Equity	0	0,00%	3	0,04%	0	0,00%	2	0,02%
T.Rowe Price Global Emerging Markets Equity Fund	2	0,02%	5	0,06%	0	0,00%	0	0,00%
Vanguard Emerging Markets Stock Index Fund	9	0,05%	84	0,08%	0	0,00%	6	0,01%
Vanguard Japan Stock Index Institutioneel	1	0,01%	7	0,06%	0	0,00%	1	0,02%

<i>Totaal Aandelen</i>	16	0,08%	234	0,46%	0	0,00%	9	0,05%
Bedrijfsobligaties								
BlackRock Euro IG Corporate Bond Index Fund	9	0,45%	10	0,41%	2	0,02%	4	0,09%
Kempen Euro Credit Fund	3	0,35%	3	0,35%	0	0,00%	0	0,00%
SLI Eur Corp Bond Sust and Resp Inv Fd	2	0,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
<i>Totaal Bedrijfsobligaties</i>	14	0,90%	13	0,76%	2	0,02%	4	0,09%
<i>Totaal</i>	30	0,98%	247	1,23%	2	0,02%	13	0,15%

4. Betrokken aandeelhouderschap

Het pensioenfonds is een lange termijn belegger en betrokken aandeelhouder in (beursgenoteerde) ondernemingen, in lijn met de Dutch Stewardship Code. In dit hoofdstuk wordt gerapporteerd over de wijze waarop hier invulling aan is gegeven door middel van het stemmen op aandeelhoudervergaderingen en dialoog voeren (engagement) met ondernemingen.

4.1 Stemgedrag

Het bestuur acht het vanuit haar positie van belang om zich als een betrokken aandeelhouder te gedragen. Dat betekent dat actief gebruik wordt gemaakt van het stemrecht op aandeelhoudersvergaderingen van de ondernemingen waarin het pensioenfonds belegt. Aangezien er wordt geparticipeerd in beleggingsfondsen, bepaald niet het pensioenfonds maar de beheerder het stembeleid. Het pensioenfonds ziet toe op de uitvoering hiervan. In het onderstaande overzicht is er voor gekozen om de fondsen van T.Rowe Price en Vanguard niet mee te nemen om dat zijn hun proxy voting op geaggregeerd niveau weergeven. Het stemrecht is in 2018 als volgt uitgevoerd:

Stemgedrag 2018		
	Aantal	Percentage
Northern Trust AC Asia ex Japan Equity Custom ESG Index Fund		
Aantal agendapunten om op te stemmen	6.875	
Aantal keer voor management gestemd	5.938	86%
Aantal keer tegen management gestemd of onthouden van stemmen	897	13%
Aantal keer niet gestemd	29	0%
Northern Trust Europe Custom ESG Index Fund		
Aantal agendapunten om op te stemmen	7.829	
Aantal keer voor management gestemd	6.883	88%
Aantal keer tegen management gestemd of onthouden van stemmen	573	7%
Aantal keer niet gestemd	361	5%
Northern Trust Developed Real Estate Index Fund		
Aantal agendapunten om op te stemmen	3.791	
Aantal keer voor management gestemd	3.540	93%
Aantal keer tegen management gestemd of onthouden van stemmen	208	5%
Aantal keer niet gestemd	34	1%
Northern Trust Emerging Markets Custom ESG		
Aantal agendapunten om op te stemmen	11.554	
Aantal keer voor management gestemd	9.730	84%
Aantal keer tegen management gestemd of onthouden van stemmen	1381	12%
Aantal keer niet gestemd	197	2%
Northern Trust Europe RAFI Unit A EUR		
Aantal agendapunten om op te stemmen	8.563	
Aantal keer voor management gestemd	7.894	92%
Aantal keer tegen management gestemd of onthouden van stemmen	566	7%
Aantal keer niet gestemd	78	1%
Northern Trust North America Custom ESG Value Equities		
Aantal agendapunten om op te stemmen	8.563	
Aantal keer voor management gestemd	7.894	92%
Aantal keer tegen management gestemd of onthouden van stemmen	566	7%
Aantal keer niet gestemd	78	1%

Northern Trust US RAFI Unit A EUR		
Aantal agendapunten om op te stemmen	11.634	
Aantal keer voor management gestemd	10.853	93%
Aantal keer tegen management gestemd of onthouden van stemmen	673	6%
Aantal keer niet gestemd	68	1%
T Rowe Price Asia-ex-Japan & Emerging Markets **		
Aantal agendapunten om op te stemmen	86.186	
Aantal keer voor management gestemd	77.254	90%
Aantal keer tegen management gestemd of onthouden van stemmen	8.932	10%
Aantal keer niet gestemd	695	1%

* Er is niet gestemd op de aandeelhoudersvergaderingen van Noorse en Zweedse ondernemingen i.v.m. lokale regelgeving dan wel stembepalingen.

** T Rowe Price heeft alleen geaggregeerde cijfers gepubliceerd, dwz. voor alle beleggingsstrategieën samengevoegd.

De uitvoering van het stembeleid door de beheerder Northern Trust is in meer detail te vinden op de volgende website: <https://web-xp2b-pws.ntfs.com/asset-management/europe/proxy-voting>

De beheerders maken gebruik van de stemadviseur ISS. In het geval van passief beheer wordt een 'stemprofiel' gekozen, waarna het stemadvies wordt overgenomen. In het geval van actief beheer beoordeelt de beheerder de belangrijke agendapunten en de punten waar het stemadviesbureau adviseert om tegen het management te stemmen. De beheerder besluit over de uiteindelijke stem die wordt uitgebracht.

4.2 Dialoog (engagement)

Het fonds benadert de bedrijven waarin wordt belegd actief indien daar uit oogpunt van milieu, maatschappij, ondernemingsbestuur of arbeidsomstandigheden aanleiding toe is.

De engagement-activiteiten van het pensioenfonds zijn uitbesteed aan de Fiduciair Manager. De Fiduciair Manager is betrokken bij diverse collectieve engagement-initiatieven, die aansluiten bij de thema's van het pensioenfonds.

Hieronder is een voorbeeld gegeven van een engagement initiatief waaraan sinds 2018 wordt deelgenomen gerelateerd aan arbeidsomstandigheden en ketenbeheer.

Leefbaar loon

Leefbaar loon is een universeel mensenrecht, dat minstens twee SDG-doelen raakt. Leefbaar loon is niet hetzelfde als een minimuminkomen; een leefbaar loon stelt iemand in staat om de basisbehoeften van zichzelf en zijn gezin te kunnen voorzien. In arbeidsintensieve sectoren waar veel handmatig werk wordt verricht (kledingindustrie, voeding en drank, consumentenelektronica, maar ook de detailhandel) verdienen werknemers vaak niet genoeg om in hun basisbehoeften (voeding, kleding, huisvesting, gezondheidszorg en scholing) te

kunnen voorzien. Uit onderzoek blijkt dat hun inkomen vaak duidelijk onder de schattingen van een leefbaar loon of zelfs op de armoedegrens ligt.

Platform voor leefbaar loon

Op 27 september 2018 hebben acht Nederlandse financiële instellingen – waaronder de fiduciair van het pensioenfonds – zich aangesloten bij het Platform Living Wage Financials (PLWF). Dit initiatief richt zich op de ondernemingen waarin de PLWF-leden beleggen en tracht hen aan te moedigen, te ondersteunen en te monitoren zodat dat de werknemers in hun toeleveringsketens een leefbaar loon ontvangen. Volgens de OESO, waarvan de richtlijnen voor multinationale ondernemingen mede de basis vormen voor het IMVB-convenant, is leefbaar loon een fundamenteel mensenrecht.

Deze kwestie speelt met name in de meest arbeidsintensieve sectoren zoals de textielindustrie. Een leefbaar loon kan een katalysator zijn om andere arbeidsomstandigheden te verbeteren. De kans op kinderarbeid bijvoorbeeld af als de ouders van een gezin genoeg verdienen. Daarom is het belangrijk om met ondernemingen in dialoog te gaan en hen te blijven beoordelen, monitoren en ondersteunen op de weg naar een leefbaar loon in hun productieketen.

In eerste instantie richt het platform zich op de textielindustrie, maar het PLWF wil in de toekomst de meetlat ook hoger leggen in andere sectoren zoals de landbouw en de detailhandel. Een dialoog over een leefbaar loon past binnen commitment aan de United Nations Guiding Principles (UNGP's) en de Guidelines for Multinational Enterprises van de OESO. Hierin wordt aan financiële instellingen gevraagd om mensenrechten te respecteren en negatieve gevolgen ten aanzien van mensenrechten waarin zij een aandeel hebben moeten aanpakken. Daarmee zet het platform zich in voor de Duurzame Ontwikkelingsdoelen (SDG's) van de Verenigde Naties, vooral SDG 1: Geen armoede, en SDG 8: Fatsoenlijke banen en economische groei.

Methodiek voor leefbaar loon

Een van de voornaamste instrumenten die het Platform Living Wage Financials (PLWF) hanteert om ondernemingen aan te moedigen is de beoordeling van de ondernemingen op basis van een beoordelingsmethodiek die het UN Guiding Principles en het bijbehorende Reporting Framework van de VN nauwgezet volgt. Hiermee worden ondernemingen aangemoedigd om vooruitgang op het gebied van leefbaar loon te boeken. Na de beoordeling gaat het platform in gesprek met bedrijven die slecht op bepaalde onderdelen scoren volgens het raamwerk.

Uitkomsten

Van individuele ondernemingen kan niet verwacht worden dat zij een systeemprobleem zoals een leefbaar loon alleen kunnen oplossen. Juist daarom beoordeeld PLWF meer dan 20 beursgenoteerde kleding- en schoenenbedrijven. Het platform gaat met bedrijven in gesprek en probeert te begrijpen in hoeverre bedrijven hun beleid voor leefbaar loon in de bedrijfsvoering integreren om hier verbetermogelijkheden te identificeren. Daarbij wordt gebruik gemaakt van een 'benchmark' om de meest en minst vooruitstrevende ondernemingen te kunnen aanwijzen. Zo wordt getracht de 'achterblijvers' te motiveren om hun beter presterende sectorgenoten te volgen. De eerste uitkomsten worden in onderstaande plaat getoond:

De toetsing laat zien dat het beleid van de meeste ondernemingen in de ontwikkelfase of gevorderde fase zit. Dit is positief. Dit betekent dat de meeste kledingproducenten die door het PLWF beoordeeld worden een leefbaar loon als een prangende kwestie zien en hiervoor definities en beleid opstellen.¹

Mogelijke en consequenties voor de beleggingen

De ontwikkelingen rondom deze thema's resulteren niet direct in een verandering van de beleggingen van het pensioenfonds. Wel streven we ernaar om de ondernemingen in de portefeuille verantwoordelijker om te laten gaan met dit onderwerp.

Dialogo met individuele ondernemingen

De dialoog met individuele ondernemingen wordt gevoerd door de beheerder van de beleggingsfondsen waar het pensioenfonds in participeert. De beheerder legt hier verantwoording over af via zijn website.

Northern trust:

<https://web-xp2b-pws.ntns.com/asset-management/europe/uk-stewardship-proxy-voting>

Op deze website wordt een kwartaalrapport en jaarverslag gepubliceerd van de engagement manager voor deze fondsen, Hermes.

Vanguard

<https://about.vanguard.com/investment-stewardship/>

Op deze website wordt een kwartaalrapport en jaarverslag gepubliceerd ten aanzien van de engagement van de manager.

T Rowe Price

<https://www.troweprice.com/ESGpolicy>

¹ Ga naar www.livingwage.nl voor meer informatie

Op deze website wordt een kwartaalrapport en jaarverslag gepubliceerd ten aanzien van de engagement van de manager.

5. Klimaat

Klimaat is een belangrijk maatschappelijk thema met mogelijk materiële impact op de beleggingen van het pensioenfonds. In het Klimaatakkoord van Parijs (COP21) is in 2015 afgesproken dat de opwarming van de aarde wordt beperkt tot minder dan twee graden Celsius ten opzichte van het pre-industriële tijdperk. Het streven is om de opwarming beperkt te houden tot anderhalve graad. In Nederland is na maanden van onderhandelen het nationale klimaatakkoord-ontwerp op 21 december 2018 overhandigd aan het kabinet. Het kabinet heeft met het klimaatakkoord een centraal doel: het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen in Nederland met ten minste 49 procent in 2030 ten opzichte van 1990. De financiële sector inclusief pensioenfondsen (vertegenwoordigd door de pensioenfederatie) heeft toegezegd een bijdrage te leveren aan het klimaatdoel in het klimaatakkoord. Concreet betekend dit dat de sector vanaf 2020 zal **rapporteren** over de klimaatimpact van financieringen en beleggingen en uiterlijk in 2022 actieplannen heeft opgesteld om deze te **beperken**.

5.1 Klimaatimpact van de beleggingen

Het pensioenfonds heeft onderzoek gedaan naar de klimaatimpact van de ondernemingen waarin wordt belegd (aandelen en bedrijfsobligaties). Dit is een groot deel van de beleggingen (ca EUR 856mln), vertegenwoordigd het grootste deel van klimaatimpact en is mogelijkterwijs aan te passen.

Enkele kerncijfers van de beleggingen²:

- Ongeveer 77% van de ondernemingen waarin wordt belegd rapporteren over hun emissie;
- De totale CO₂ voetprint van de beleggingen is 105.940 tCO₂e ofwel 123,7 tCO₂e per geïnvesteerde miljoen euro (scope 1 & 2). Scope 1 & 2-uitstoot betreft de uitstoot die een onderneming zelf heeft veroorzaakt in de productiefaciliteiten, kantoren, logistiek, personeelsreizen etc. Het bevat niet de uitstoot van leveranciers en afnemers (dit is scope 3). De gemeten CO₂ voetprint is circa 5% lager dan de marktgewogen benchmark. Belangrijkste oorzaken zijn:
- Circa 2,3% van de gescreende beleggingen is gealloceerd naar ondernemingen met fossiele brandstofvoorraden (olie- en gasbedrijven). Dit is 0,4% lager dan de benchmark;
- Van de energiebedrijven waarin wordt belegd, komt circa 36% van de omzet uit energieopwekking door verbranding van fossiele brandstoffen, terwijl ca 8% van de omzet wordt gegenereerd met duurzame energie. Het overige deel (55%) bestaat uit nucleaire energie en energie waarvan de bron niet geclassificeerd is;
- Indien de temperatuur op aarde stijgt loopt circa 0,9% van de beleggingen zeer hoog (fysiek) risico door de gevolgen hiervan. Denk hierbij aan overstromingen of droogte.

² Op basis van ISS climate onderzoek. Beleggingen per medio 2018, klimaatdata van ondernemingen uit jaarverslagen per eind 2017.

Vervolgstappen

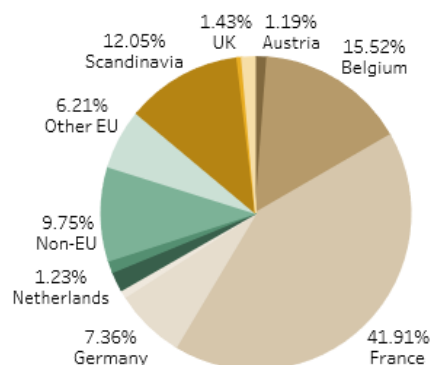
De invulling van de beleggingen resulteert in een licht positieve uitkomst op de klimaatscreening. Het pensioenfonds wil de komende jaren verder nadenken over vervolgstappen.

5.2 Ontwikkelingen in groene obligaties

Een groene obligatie is een obligatie die wordt uitgegeven om kapitaal aan te trekken voor milieuprojecten, zoals beperking van de CO₂-uitstoot. Voor de beleggingen worden de green bond principles gehanteerd als standaard.³

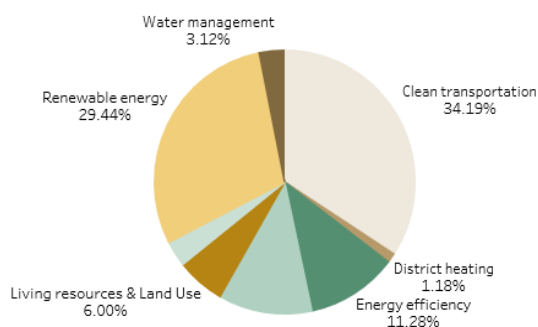
De uitgifte van groene obligaties groeide weer verder afgelopen jaar, er werd voor USD 167 miljard uitgegeven in 2018, iets meer dan in 2017. China, de VS en Frankrijk waren de grootste uitgevers met 47% van de totale uitgifte. De grootste nieuwe groene obligatie in 2018 was van de Belgische overheid. Daarnaast kwam Ierland naar de markt met een groene obligatie en breidde Frankrijk haar groene obligatie twee keer uit. Nederland komt op 21 mei 2019 voor het eerst naar de markt met een groene obligatie, de eerste AAA groene staatsobligatie.

Geografische bestemming van gefinancierde

De Europese Commissie komt in 2019 met een eigen standaard voor groene obligaties. Een scherpe definitie voor groene obligaties is welkom omdat dit meer duidelijkheid kan scheppen over wat groen is en wat niet. Deze nieuwe standaard zal voor een groot gedeelte overeenkomen met de 'Green Bond Principles', de door de financiële sector zelf opgestelde standaarden. Het zal echter minder vrijblijvend zijn dan tot op heden het geval was.

Doel van gefinancierde initiatieven

Uitgevende instelling of land	Marktwaaarde (mln)	2nd Opinion ⁴	Audit ⁵
Frankrijk overheid	12.7	Ja	Ja
KfW Development Bank	11.1	Ja	Ja
European Investment Bank	7.5	Ja	Ja
België overheid	6.1	Ja	Ja
NRW bank	5.3	Ja	Ja
Societe Du Grand Paris	5.3	Ja	Ja
Nordic Investment Bank	3.8	Ja	Ja
European Bank for Reconstruction and Development	3.3	Ja	Ja
Caisse des Depots et Consignations	2.6	Ja	Ja
Eurofima	2	Ja	Ja

³ In januari 2014 heeft een groep financiële instellingen – bestaande uit uitgevende instellingen, beleggers en de investeringsbanken – vrijwillige standaarden opgesteld voor de uitgifte van groene obligaties, de zogeheten Green Bond Principles. Zij onderscheiden vier soorten groene obligaties: 1) obligaties waarvan de opbrengst voor groene doelen wordt gebruikt (en verhaal op de uitgevende instelling mogelijk is); 2) obligaties met groene opbrengsten (waarbij geen verhaal op de emittent mogelijk is); 3) groene projectobligaties; 4) groene gesecuritiseerde obligaties. Zie ook: <https://www.icmagroup.org/green-social-and-sustainability-bonds/green-bond-principles-gbp/>

⁴ 2nd opinion wil zeggen dat een onafhankelijk partij (vooraf) beoordeeld dat een uitgifte van een groene obligatie een duurzame bestemming heeft.

⁵ Een Audit wil zeggen dat na uitgifte wordt beoordeeld of de opbrengsten van de obligatie aan de juiste projecten worden besteed

Kommunekredit	1.8	Ja	Ja
SNCF Reseau	1.5	Ja	Ja
Agence Francaise de Development	1.4	Ja	Ja
Regie Autonome des Transports	1.1	Ja	Ja
Totaal	65.6		
% Staatsobligatieportefeuille	16.8%		

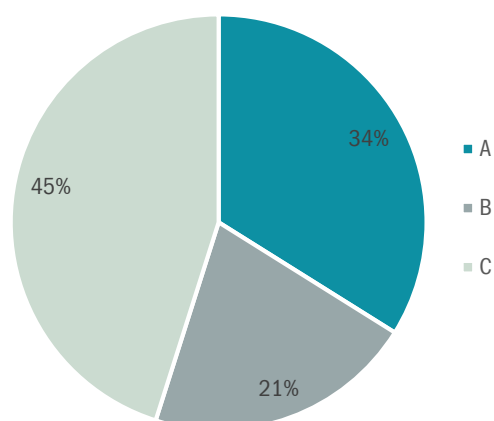
6. Verantwoord beleggen in de vastgoedportefeuille

In dit hoofdstuk wordt toegelicht op welke wijze in de illiquide vastgoedportefeuille invulling is gegeven aan duurzaamheid. Er wordt hier gerapporteerd over Altera woningen omdat dit fonds een materiële lange termijn positie is van het pensioenfonds (in tegenstelling tot enkele kleine fondsen in opheffing).

Energie labels

Het energielabel voor woningen geeft met de klassen A (groen, zeer zuinig) tot en met G (rood, zeer onzuinig) aan hoe energiezuinig een huis is in vergelijking met soortgelijke huizen. Een energiezuinig huis heeft goede isolatie, dubbel glas, energiezuinige verwarming en zonnepanelen.

Energielabels Altera Vastgoed - Woningen

Statistieken Altera Woningen over tijd

KPI	2018	2017	2016	Ambitie 2019-2021
% van groene energielabels (A-C)	100%	100%	100%	100%
% van A Labels	44%	40%	35%	60%
Gemiddelde Energie Index	1,13	1,16	1,18	<1.0
% Gasvrij	16%	20%	22%	25%
Aantal zonnepanelen	4296	3055	1764	6250

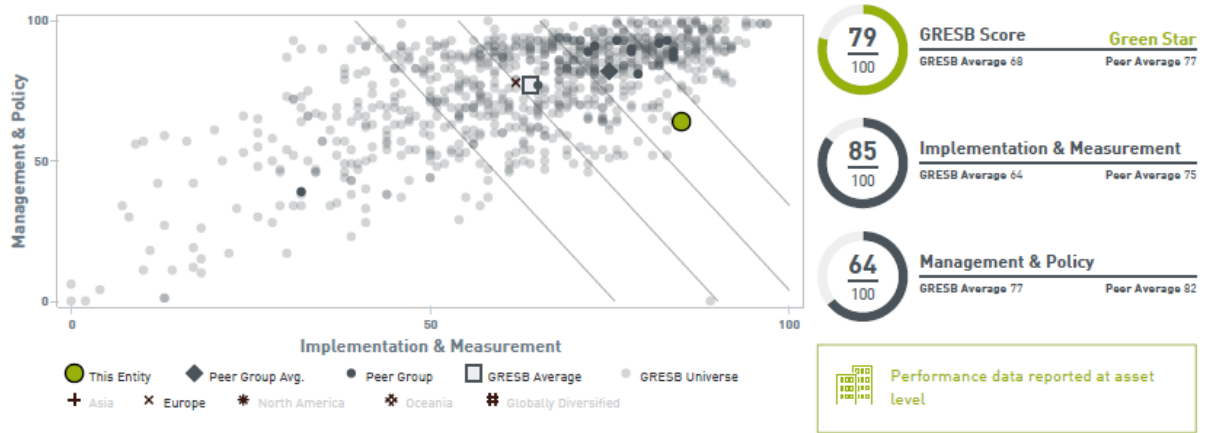
GRESB

Over 2018 is de vastgoedportefeuille weer beoordeeld door GRESB (Global Real Estate Sustainability Benchmark), een wereldwijde duurzaamheidsstandaard waar in 2018 een record van 874 fondsen aan deelnam voor meer dan 70 institutionele beleggers. GRESB meet de duurzaamheidsprestaties van vastgoedbeleggingen op het niveau van een vastgoedfonds. Het gaat hierbij niet per se om hoe duurzaam de panden zijn, maar juist om de organisatie eromheen.

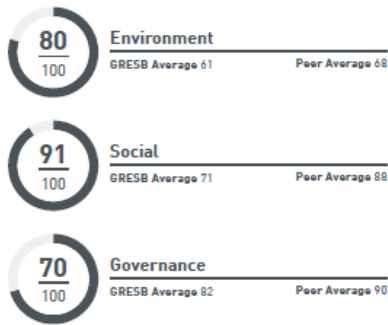
Toelichting GRESB-score Altera woningen

De GRESB-score voor Altera woningen was vorig jaar 79 en in 2018 81. Dit komt vooral doordat de benchmark voor de GRESB-score elk jaar strenger wordt. Altera probeert haar portefeuille te verbeteren, de feedback was vooral de externe communicatie voor verbetering vatbaar is.

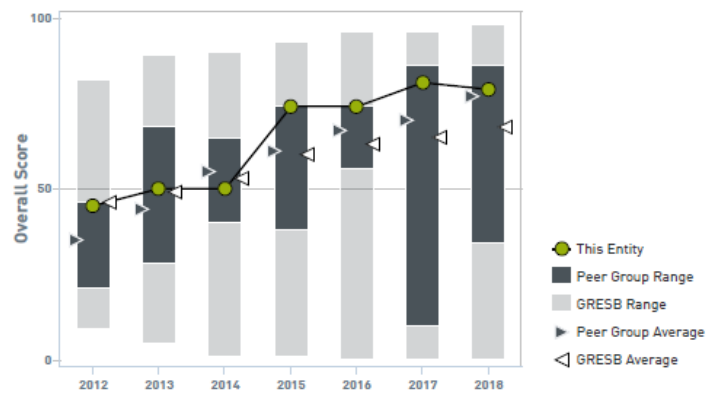
GRESB Model

ESG Breakdown

Trend

7. Bijlages

Bijlage I: Uitsluitingslijst per eind 2018

CONTROVERSIËLE WAPENS

China Spacesat Co., Ltd.
FLUOR CORPORATION
GENERAL DYNAMICS CORPORATION
HONEYWELL INTERNATIONAL INC.
JACOBS ENGINEERING GROUP INC.
KOREA AEROSPACE INDUSTRIES, LTD.
LARSEN AND TOUBRO LIMITED
LEIDOS HOLDINGS, INC.
LOCKHEED MARTIN CORPORATION
Northrop Grumman Corporation
SOCIETE AURIFERE BARRICK
THE BOEING COMPANY

TABAK

Altria Group, Inc.
BRITISH AMERICAN TOBACCO P.L.C.
BRITISH AMERICAN TOBACCO (MALAYSIA) BERHAD
Eastern Company SAE
GRUPO CARSO, S.A.B. DE C.V.
IMPERIAL BRANDS PLC
ITC LIMITED
JAPAN TOBACCO INC.
KT&G Corporation
Philip Morris International Inc.
PT Gudang Garam Tbk
PT Hanjaya Mandala Sampoerna Tbk
SHANGHAI INDUSTRIAL HOLDINGS LIMITED
Swedish Match AB

GLOBAL COMPACT FAIL

Bayer Aktiengesellschaft
BHP BILLITON LIMITED / PLC
BRASKEM S.A.
CHEVRON CORPORATION
ENI S.P.A.
FREEPORT-MCMORAN INC.
GMK NORIL'SKIY NIKEL' PAO
Grupo Mexico, S.A.B. de C.V.
HANWHA CORP
HUNTINGTON INGALLS INDUSTRIES, INC.
JBS S.A.
Jiangxi Copper Company Limited
Novartis AG
Porsche Automobil Holding SE
PETROLEO BRASILEIRO S.A. - PETROBRAS
ROYAL DUTCH SHELL PLC
SOUTHERN COPPER CORPORATION
SOUTH32 LIMITED
Tokyo Electric Power Company Holdings, Incorporated
VALE S.A.
Volkswagen AG
WALMART INC.
Wal-Mart de Mexico, S.A.B. de C.V.
Zijin Mining Group Company Limited

Bijlage II: Specificatie ESG Screening

Deze tabel is een toevoeging op de tabel in het hoofdstuk over screening van beleggingen. Er wordt per uitsluitingscriterium aangegeven of en welke bedrijven er in de portefeuille zitten ondanks de uitsluitingsambitie.

Bedrijven in portefeuille	%	totale
	portefeuille	
Global Compact 'Fail' Status - totaal	0.98%	
Barrick Gold Corporation	0.00%	
Bayer AG	0.16%	
BHP Group Limited	0.04%	
Braskem S.A.	0.00%	
Grupo Mexico S.A.B. de C.V.	0.01%	
JBS S.A.	0.00%	
Jiangxi Copper Company Limited	0.00%	
Novartis AG	0.04%	
Nuclear Damage Compensation Decommissioning Facilitation Corp.	0.01%	
Petroleo Brasileiro SA	0.02%	
Prosegur Compania de Seguridad SA	0.01%	
Mining & Metallurgical Company Norilsk Nickel	0.00%	
Royal Dutch Shell Plc	0.14%	
Vale S.A.	0.02%	
Volkswagen AG	0.50%	
Walmart Inc.	0.04%	
Zijin Mining Group Co., Ltd.	0.00%	
Tabak - totaal	0.15%	
British American Tobacco p.l.c.	0.05%	
Government of Egypt	0.00%	
Imperial Brands PLC	0.02%	
ITC Limited	0.02%	
Japan Tobacco Inc.	0.02%	
KT & G Corporation	0.00%	
Philip Morris International Inc.	0.03%	
PT Gudang Garam Tbk	0.00%	
Swedish Match AB	0.00%	
Controversiële wapens - totaal	0.02%	
Fluor Corporation	0.00%	
Hanwha Corp	0.00%	
Honeywell International Inc.	0.02%	
Korea Aerospace Industries, Ltd.	0.00%	

Bijlage III: ESG manager scoring

Bij de selectie van beheerders wordt het verantwoordelijk beleggingsbeleid beoordeeld en hoe de beheerder in het beleggingsproces rekening houdt met corporate governance, milieu en sociale risico's en kansen. ESG wordt geïntegreerd in het manager selectieproces door middel van de ESG-scorekaart. Door middel van deze scorekaart worden de fondsen op zes criteria gescreend en gemonitord. Deze criteria zijn de betrokkenheid bij verantwoordelijk beleggen, ESG-integratie, actief aandeelhouderschap (stemmen en dialoog), bewijs & transparantie, uitsluiting en positieve impact.

Aan de hand van de ESG-scorekaart wordt vastgesteld of een fonds voldoet aan de minimum ESG-eisen en wordt geïdentificeerd wat de mogelijkheden tot verbetering zijn. Deze screening wordt toegepast op genoteerde aandelen-, onroerend goed- en obligatiefondsen. De scores lopen van een tot vijf: 1 is ontoereikend, 2 is onderontwikkeld, 3 is voldoende, 4 is ontwikkelend en 5 is leidend. Een minimale score van 3 wordt verwacht van actieve fondsen, van passieve fondsen een minimale score van 2,5. De criteria zijn onderverdeeld in totaal zestien verschillende subcategorieën, die elk ook worden gewaardeerd van een tot vijf.

Alle beheerders (in liquide markten) zijn in 2018 voor het eerst beoordeeld op basis van dit raamwerk. Op basis van de bevindingen en nieuwe regelgeving (zoals lange termijn betrokken aandeelhouderschap en IMVB) wordt in 2019 een evaluatie gedaan van het raamwerk. Op dit moment zijn nog niet alle fondsen gescreend, maar dit zal gedurende het jaar wel gebeuren. Op jaarbasis zullen alle scores worden herzien, waarbij zowel veranderingen van het raamwerk als verbeteringen door de beheerder voor een nieuwe score kunnen zorgen.

Overzicht ESG manager scoring

BELEGGINGSFONDS OF DISCRETIONAIR MANDAAT / BELEGGING (*)	TOTAL ESG SCORE	COMMITMENT TO					
		RESPONSIBLE INVESTING	ESG INTEGRATION	ACTIVE OWNERSHIP	EVIDENCE & TRANSPARENCY	TAILORING	IMPACT
Kempen (LUX) Euro Credit Fund	3,93	4,00	4,00	5,00	3,67	3,00	0,00
Northern Trust AC Asia ex Japan Equity Custom ESG Index Fund (NTIF)	3,40	4,00	2,50	4,00	3,50	3,00	0,00
Northern Trust Europe Custom ESG Index Fund (CCF)	3,45	4,00	1,50	4,00	3,25	4,50	0,00
Northern Trust Developed Real Estate Index Fund	3,60	4,00	2,50	4,00	3,50	4,00	0,00
Northern Trust North America Custom ESG Value Equities (CCF)	3,45	4,00	1,50	4,00	3,25	4,50	0,00
SLI Global SICAV - European SRI Corporate Bond Fund	3,77	3,67	3,50	5,00	3,67	3,00	0,00
T. Rowe Price Global Emerging Markets Equity	2,97	3,33	3,00	3,00	3,00	2,50	0,00
Vanguard Emerging Markets Stock Index Fund	2,78	3,67	1,50	2,50	3,25	3,00	0,00
Vanguard Japan Stock Index Fund	2,68	3,67	1,50	2,50	3,25	2,50	0,00